

บทที่ 5

สรุปและเสนอแนะ

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงเฉลิมเขตมงคลเป็นพระธิดาในสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช และหม่อมแม้น ราชินิกุลบุญนาค ประสูติเมื่อวันที่ 10 มีนาคม ปีพุทธศักราช 2435 อภิเษกสมรสกับพลโทสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ มีพระโอรส 3 พระองค์ คือ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมพลทิฆัมพร และพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอนุสรมงคลการ หลังจากพลโทสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์สิ้นพระชนม์ในปีพุทธศักราช 2475 เสด็จพระองค์หญิงฯ ทรงขายวัง ซึ่งตั้งอยู่ริมถนนลูกหลวงและถนนราชสีมาให้กับทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ แล้วทรงย้ายวังมาอยู่ที่วังมั่งคละสถานหรือวังมั่งคละเวศน์ วังมั่งคละสถานสร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 7) ตั้งอยู่ริมถนนสุขุมวิท ลักษณะของอาคารในวังเป็นสถาปัตยกรรมแบบไทยผสมตะวันตก เสด็จพระองค์หญิงฯ ประทับอยู่ ณ วังนี้ตลอดพระชนมายุ วังนี้มีสภาพเป็นวังอยู่จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช (รัชกาลที่ 9) ต่อมาพุทธศักราช 2500 จึงเปลี่ยนเป็นสถานทูตฟิลิปปินส์ ในปีพุทธศักราช 2485 เสด็จพระองค์หญิงฯ ทรงจัดการแสดงโขนรามเกียรติ์ขึ้นที่วังเป็นครั้งแรก แต่ไม่ปรากฏเป็นหลักฐานว่าเป็นโขนตอนใด ต่อมาเสด็จพระองค์หญิงฯ ทรงจัดตั้งคณะชุนาฏดุริยางค์ศิลป์ขึ้น

เสด็จพระองค์หญิงฯ ทรงสนพระทัยนาฏยศิลป์ไทยและดุริยางค์ศิลป์ไทยมาแต่ทรงพระเยาว์ และทรงจัดการแสดงด้านนี้มาเป็นเนืองนิจ อีกทั้งทรงเป็นเจ้าของชั้นสูงที่มีกำลังทรัพย์และกำลังคนมาก รวมถึงการได้รับคำขอร้องให้จัดการแสดงขึ้น ดังนั้นเมื่อเสด็จพระองค์หญิงฯ ไปประทับที่วังมั่งคละสถาน จึงทรงจัดการแสดงขึ้นเพื่อแสดงละครประเภทต่าง ๆ ได้แก่ ละครพูด ละครเสภา ละครพันทาง ละครดึกดำบรรพ์ เวลาประมาณ 10 ปี ครั้นปีพุทธศักราช 2495 เสด็จพระองค์หญิงฯ ทรงนิพนธ์บทละครเรื่อง ปันหยิมิสาหรั่ง ซึ่งได้เค้าโครงเรื่องมาจากหนังสือแปลของกรมพระนครสวรรค์วรพินิตฯ และทรงจัดการแสดงเป็นแบบละครพันทางขึ้น ต่อมาในปีพุทธศักราช 2497 เสด็จพระองค์หญิงฯ ทรงนิพนธ์บทละครพูดสลับริา เรื่อง รุ่งฟ้าคอยสิงห์จากนวนิยายของนายเลี้ยว ศรีเสวก หรือ “อรวรรณ” และเริ่มแสดงครั้งแรกในงานฉลองวันคล้ายวันประสูติของเสด็จพระองค์หญิงฯ นั่นเอง ตลอดระยะเวลาประมาณ 15 ปี ของการแสดงที่วังมั่งคละสถาน ได้จัดการแสดง 4 ประเภท คือ โขน ละครแบบต่าง ๆ รำเบ็ดเตล็ด และการแสดงเบ็ดเตล็ด

การแสดงของคณะศุภนิยามคีตศิลป์ส่วนใหญ่จะเป็นการแสดงละคร จัดการแสดงในวันเสาร์ วันอาทิตย์ และวันสำคัญต่าง ๆ เช่น งานเปิดหอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย งานฉลองวันคล้ายวันประสูติเจ้าจอมมารดาสมบุรณ์ เป็นต้น ในการแสดงละครจะมีการรำเบ็ดเตล็ด และการแสดงเบ็ดเตล็ดเพื่อแสดงเบิกโรงหรือคั่นระหว่างฉาก สำหรับการแสดงโขนจัดแสดงน้อยครั้งเนื่องจากจัดการแสดงเฉพาะงานฉลองวันคล้ายวันประสูติเสด็จพระองค์หญิงฯ เท่านั้น

การแสดงโขนหรือละครมีการซ้อมประมาณ 5 วัน คือ วันจันทร์ถึงวันศุกร์ เวลา 20 นาฬิกา ถึง 24 นาฬิกา บนเวทีจริง สำหรับชั้นคอนการการแสดงเริ่มด้วยดนตรีโหมโรงเวลา 19 นาฬิกา ผู้แสดงลงโรงและ 24 นาฬิกา เลิกแสดงเวลาประมาณ 4 นาฬิกา การแสดงมีขั้นตอนคือ เริ่มด้วยพิธีกรแจ้งรายการเป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษว่าจะแสดงโขน หรือละคร เรื่องอะไร คอนไหน แต่งกายแบบใด แล้วบรรยายเนื้อเรื่องย่อ หลังจากนั้นจึงเริ่มการแสดงรำเบ็ดเตล็ดหรือการแสดงเบ็ดเตล็ดโดยใช้ผู้แสดง 2 คนหรือเป็นหมู่ จากนั้นจึงเริ่มการแสดงโขนหรือละคร ระหว่างการแสดง มีการแสดงรำเบ็ดเตล็ดหรือการแสดงเบ็ดเตล็ดเพื่อเชื่อมเนื้อเรื่อง หรือให้ตัวละครพักผ่อนเปลี่ยนเครื่องแต่งกายและสร้างควมรื่นเริงหลากหลายให้แก่ผู้ชม

เวทีที่ใช้แสดงเป็นเวทีกลางแจ้ง ซึ่งเสด็จพระองค์หญิงฯ ประยุกต์โดยใช้พื้นที่ในวังหลาย ๆ ส่วน เช่น สระน้ำหน้าพระตำหนัก สนามหลังพระตำหนัก หลุมหลบภัย ร่องน้ำ เป็นส่วนหนึ่งของฉากต่าง ๆ ตามความเหมาะสมของแต่ละเรื่อง ผู้สร้างฉากคือบุคลากรในวังมั่งคละสถาน และจากกรมศิลปากร สำหรับระบบแสงและระบบเสียง ใช้เทคนิคสมัยใหม่

เครื่องแต่งกายที่ใช้แสดงโขนแต่งแบบขึ้นเครื่อง พระ นาง ยักษ์ ลิง ซึ่งนำมาจากกรมศิลปากร ส่วนเครื่องแต่งกายละคร รำเบ็ดเตล็ด และการแสดงเบ็ดเตล็ด เสด็จพระองค์หญิงฯ ทรงประยุกต์ขึ้นใหม่โดยใช้วัสดุมีราคาแพง เช่น ผ้าไหมทอสลักเส้นทองคำ และยังทรงประยุกต์แบบและวิธีการแต่งกายขึ้นใหม่ เช่น เครื่องแต่งกายบางชุดใช้ผ้าฝ้ายดิบแบบกับลำตัว จับจีบให้เข้ารูปใช้เข็มเย็บโดยไม่ต้องตัด เมื่อแสดงจบก็ใช้กรรไกรตัดด้ายออกแล้วพับเก็บไว้ใช้ในโอกาสต่อไป เครื่องประดับนอกจากจะเป็นเครื่องละครตามแบบมาตรฐานดั้งเดิมแล้ว เสด็จพระองค์หญิงฯ ยังทรงประดิษฐ์เครื่องประดับแบบแปลก ๆ ใหม่ ๆ พร้อมประดับอัญมณีราคาแพง การแต่งหน้ามีการแต่งหน้าให้สวยงามตามแบบการแต่งหน้าละครทั่วไปสำหรับตัวเอกนั้นเสด็จพระองค์หญิงฯ ทรงแต่งหน้าด้วยฝีพระหัตถ์ของพระองค์เอง

ผู้แสดงโขนและละครมักเป็นพระญาติ เช่น พระโอรสทั้ง 3 พระองค์ มรว.คึกฤทธิ์ ปราโมช มล.ขาบ กุญชร มล.สร้อยระย้า ยุคล รวมถึงผู้แสดงจากกรมศิลปากร เช่น อาจารย์อักษมน สายาคม อาจารย์เจริญใจ สุนทรวาทีน ส่วนผู้แสดงรำเบ็ดเตล็ดเป็นบุตรข้าหลวงในวัง เช่น จง มัทวพันธ์ ญาติ พี่น้องนักแสดง เช่น อภรณ์ ศาสตร์วิไล ทองสุข ทองหลิม ผู้แสดงเบ็ดเตล็ด ได้

แก่ อาจารย์กรมศิลปากร เช่น อำนวย กลัสนิมิ รวมถึงตัวละครของคณะอศวินการละคร เช่น สมพงษ์ พงษ์มิตร เป็นต้น

ผู้ชมการแสดงที่วังมีทั้งพระญาติวงศ์และเจ้านายวังอื่น ๆ รวมทั้งประชาชนชาวไทยและชาวต่างประเทศ ผู้ชมเดินทางมาชมโดยรถยนต์ รถลาก รถสามล้อและเดิน ทำรำที่ใช้แสดงโขนละครฝึกโดยคุณหญิงเทศ นักกานูรักษ์ และอาจารย์กรมศิลปากร เช่น พัน โมลากุล ลมูล ขมะคุปต์ มัลลี คงประภัสร์ ส่วนทำรำละครหรือรำเปิดเตล็ดที่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่ ฝึกโดยเสด็จพระองค์หญิงฯ ร่วมกับอาจารย์กรมศิลปากร

บทร้องในละครมีการตัดให้สั้นลงเพื่อให้การดำเนินเรื่องรวดเร็วขึ้น ส่วนบทพากย์และเจรจาจะใช้เฉพาะการแสดงโขนในวันคล้ายวันประสูติของเสด็จพระองค์หญิงฯ เท่านั้น คนตรีมีหลายประเภท อาทิ ปี่พาทย์ อังกะลุง ฟันเมืองอีสาน ผู้บรรเลงคนตรี คืออาจารย์กรมศิลปากรและข้าหลวงในวัง เครื่องดนตรีที่ใช้นำมาจากกรมศิลปากรและคณะอศวินการละคร

นอกจากเสด็จพระองค์หญิงฯ ทรงมีวิริยะอุตสาหะในการจัดการแสดงต่าง ๆ แล้ว พระองค์ยังทรงมีความสามารถในการประพันธ์บทละครขึ้น 2 เรื่อง คือ เรื่องปิ่นหยิมิสาหรั่ง จากหนังสือของกรมพระนครสวรรค์วรพินิต และเรื่องรุ่งฟ้าคอยสิงห์ จากนวนิยายชื่อเดียวกันของ “อรวรรณ” โดยทรงจัดแสดงเป็นแบบละครพูดสลักรำ

สาเหตุที่เสด็จพระองค์หญิงฯ นิพนธ์บทละครพูดสลักรำขึ้น เนื่องจาก การแสดงประเภทต่าง ๆ ได้ทรงนำมาแสดงแทบทุกเรื่อง เสด็จพระองค์หญิงฯ จึงสรรหาเรื่องที่แปลกใหม่มาแสดง เมื่อทรงอ่านนิยายของนายเลี้ยว ศรีเสวก เกิดพอพระทัย จึงแต่งบทละครขึ้น โดยรักษาน้ำเนื้อหากำหนดำเนินเรื่องของเดิมไว้เพื่อให้เกียรติแก่เจ้าของเดิม สาเหตุที่เสด็จพระองค์หญิงฯ ใช้คำว่า “ละครพูดสลักรำ” เนื่องจาก เสด็จพระองค์หญิงฯ ต้องการความไม่เหมือนใครและการแสดงละครในเรื่องนี้เน้นที่การใช้ทำรำตีบทตามบทร้องและบทเจรจา

โครงเรื่องของละครพูดสลักรำ เรื่อง รุ่งฟ้าคอยสิงห์ เป็นเรื่องของรัชทายาท 2 เมือง ซึ่งเคยเป็นศัตรูกันมาก่อนเกิดความรักต่อกัน แต่ได้เกิดโศกนาฏกรรมขึ้นระหว่างโอรสและธิดาของสองเมือง มีอันต้องจบชีวิตลงบนสุสานแห่งรักระหว่างคอย 2 คอย และความสูญเสียเป็นบ่อเกิดแห่งสันติภาพขึ้นระหว่าง 2 เมือง แนวคิดของเรื่อง เป็นเรื่องความรัก ซึ่งมีการรบแทรกอยู่ด้วย ความรักมักจะทำให้เกิดความทุกข์ เพราะต่างคืนรอนให้หลดพันขวากหนาม เพื่อให้ได้รับความสมปรารถนา

ลักษณะของบทละครเรื่องนี้เสด็จพระองค์หญิงฯ ทรงนิพนธ์เป็นร้อยแก้วสลักรอนสุภาพ ลำดับฉากตามลำดับเหตุการณ์ ดำเนินเรื่องโดยใช้บทบรรยาย มีบทร้องที่ทำให้เนื้อเรื่องน่าสนใจขึ้น มีเพลงที่ใช้ในการประกอบบทร้องและดำเนินเรื่อง มีบทเจรจาที่สอดคล้องกับฉาก มีการอธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับการแสดงในแต่ละฉาก เช่น อุปกรณ์ที่ใช้ ตัวละคร หน้าที่ตัวละคร ตำแหน่งตัว

ละคร บทละครเรื่องนี้เหมาะกับการแสดงกลางแจ้งที่เป็นธรรมชาติ ซึ่งเสด็จพระองค์หญิงฯ ทรงเขียนโดยอาศัยสถานที่จริงในวังเป็นส่วนสำคัญ

การแสดงเรื่องนี้จัดขึ้นเนื่องในโอกาสฉลองพระชนมายุเสด็จพระองค์หญิงฯ 62 พรรษา ในวันที่ 9 และ 10 มีนาคม 2497 มีการฝึกซ้อม 5 วัน ตั้งแต่วันจันทร์ถึงวันศุกร์ เวลา 20 นาฬิกา เป็นต้นไป ตัวละครมีวิธีการแสดงโดยการรำตีบทตามบทร้องและตีบทตามบทเจรจาของตน มีการออกแบบสร้างฉากจากธรรมชาติในวัง สร้างเวที และใช้แสง เสียงประกอบการแสดงที่ดูสมจริง ใช้การเปิด-ปิดไฟแทนการเปิด-ปิดฉาก ใช้การเปิดไฟสว่างและไฟหรี่แทนเวลากลางวัน กลางคืน ผู้แสดงที่ร่วมแสดงคือตัวละครซึ่งเคยร่วมแสดงละครเรื่องอื่น ๆ เครื่องแต่งกายที่ใช้มีการจัดหาขึ้นใหม่และตัดแปลงจากเดิมที่มีอยู่ตามความเหมาะสมของเนื้อเรื่อง

นอกจากนี้กิจกรรมที่น่าสนใจอีกประการหนึ่ง คือ การประชาสัมพันธ์ วังมั่งคละสถานมีการดำเนินการประชาสัมพันธ์โดยบุคลากรในวังและช่างฝีมือจากกรมศิลปากรร่วมกันทำป้ายประชาสัมพันธ์ โดยการวาดภาพจำลองการแสดงและเขียนข้อความเชิญชวนบนแผ่นไม้อัด ระบายสีติดบนรถม้า เพื่อประกาศว่าวันเสาร์ วันอาทิตย์ที่จะถึงจะแสดงเรื่องอะไร ตอนไหน เวลาใด แต่งกายแบบใด ใครแสดงเป็นพระเอก นางเอก แล้วควบบ้างไปตามถนนสุขุมวิท ให้ชาวย่านกล้วยน้ำไท ซอยร่วมใจ ซอยสุขุมวิทได้ทราบและติดตามชมกัน

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงเฉลิมเขตมงคล ทรงเป็นบุคคลสำคัญที่มีส่วนร่วมในการพัฒนานาฏศิลป์ไทยในช่วงพุทธศักราช 2485 ถึงพุทธศักราช 2500 นอกจากจะทรงตั้งคณะชุนาฏดุริยางค์ศิลป์แล้ว ยังทรงจัดการแสดงต่าง ๆ ทั้งแบบเดิมและแบบที่ทรงคิดขึ้นใหม่ อีกทั้งยังทรงนิพนธ์บทละครใหม่ขึ้นอีกด้วย ความสามารถและความสนพระทัยในนาฏศิลป์ส่งผลให้เกิดความเจริญก้าวหน้าแก่วงการและบุคคลที่เกี่ยวข้องอย่างมากมาย เสด็จพระองค์หญิงฯ วังมั่งคละสถาน คณะชุนาฏดุริยางค์ศิลป์ ตลอดจนการแสดงต่าง ๆ ได้เลือนลางไปจากสังคมไทยมาเป็นเวลานานกว่า 40 ปี

บัดนี้ผู้วิจัยได้พยายามรื้อฟื้นประวัติศาสตร์นาฏศิลป์ไทยตอนนี้ขึ้นมา เพื่อเผยแพร่พระเกียรติคุณของพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงเฉลิมเขตมงคล ให้เป็นที่ปรากฏชัดเจนสืบไป

ข้อเสนอแนะ

การเรียนการสอนนาฏศิลป์ไทยในอดีตส่วนใหญ่ ใช้วิธีการจดจำ สังเกต เป็นการสืบทอดความรู้ในเชิงปฏิบัติ จนแทบจะไม่มีการบันทึกเอาไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่ในปัจจุบันความก้าวหน้าในเรื่องเทคโนโลยีสมัยใหม่ สามารถช่วยให้จดจำวิชาความรู้ต่าง ๆ ได้ ด้วยการบันทึกภาพ บันทึกเสียง นำมารวบรวม วิเคราะห์ และเรียบเรียงเป็นลายลักษณ์อักษรให้เข้าใจยิ่งขึ้น

จากการรวบรวมข้อมูลครั้งนี้ ผู้วิจัยขอเสนอแนะแนวทางในส่วนที่เกี่ยวกับการเก็บข้อมูล คือ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับงานนาฏศิลป์ไทยควรให้ความสำคัญกับการรวบรวมประวัติและผลงานของบุคคลสำคัญที่เกี่ยวข้องกับวงการนาฏศิลป์ไทยไว้ โดยการสืบหาแนวทางและรวบรวมแนวคิดของนาฏศิลป์ในอดีตเอาไว้เพื่อจะได้นำมาเป็นข้อคิด แก่ใจ และนำไปปรับปรุง

ในการทำวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาการแสดงที่วังมัจฉาสถานมาแล้วส่วนหนึ่ง ยังคงมีสาระที่น่าจะทำการวิจัยให้ลุ่มลึกต่อไปอีกมาก